

צילה הרשקו

יחסי ישראל וצרפת: עליות ומורדות 1969-1947

מרים רוסמן, יחסי צרפת-ישראל: מקום המדינה עד לפרשיית ספינות שרבורג, תרגמה הילה קרס, תל אביב: רסלינג, 2014, עמ' 257

יחסי ישראל-צרפת ידעו עליות ומורדות. חשיבותם של יחסים מורכבים אלה נעוצה במעורבות הדיפלומטית הרבה של צרפת בזירה הבינלאומית העכשווית בכלל ובזירה המזרח תיכונית בפרט. השפעתה נובעת מגורמים כגון היותה חברה קבועה במועצת הביטחון של האו"ם וחברה דומיננטית באיחוד האירופי. הכרת היחסים בין שתי המדינות ערב הקמת המדינה, בשנים הראשונות לקיומה ובתקופת תור הזהב במחצית השנייה של שנות החמישים ובראשית שנות השישים מסייעת להבין את מורכבותם של היחסים העכשוויים בין שתי המדינות. ניתן להבין מהם מרכיבים רבים במדיניות החוץ הצרפתית: השאיפה הצרפתית להמשיך ולהשפיע בזירה הפוליטית הבינלאומית, שאיפה שיש בה מעין התרפקות על תקופת היותה של צרפת אימפריה (French Grandeur); החשיבות הרבה שצרפת מייחסת למזרח התיכון וליחסיה עם העולם המוסלמי והערבי כיסוד מרכזי במדיניות החוץ הצרפתית; תפקידו של משרד החוץ הצרפתי כגורם של המשכיות בעיצוב מדיניות החוץ הצרפתית. במקביל ניתן להבין את הרקע ליחסים האמביוולנטיים בין ישראל לצרפת: מחד גיסא חילוקי דעות בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני ושאיפה של צרפת לטפח את קשריה ואת

השפעתה בעולם המוסלמי והערבי ומאידך גיסא שיתוף פעולה ביטחוני, שהוא בדרך כלל דיסקרטי באופיו, על רקע אינטרסים משותפים.

המחקר ההיסטורי על יחסיה של צרפת למדינה שבדרך נתקל במשך שנים רבות בקשיים עקב החוק הצרפתי המאפשר עיון במסמכים הקשורים במזרח התיכון רק לאחר שישים שנה. בשל מכשול זה לא ניתן היה לפרסם מחקר היסטורי מקיף על ההיבט הצרפתי של המאבק הדיפלומטי להקמת המדינה. בראשית שנות התשעים ניתן לכתבת מאמר ביקורת זה אישור מיוחד (derogation) לעיין באלפי מסמכים של ארכיון משרד החוץ הצרפתי (הקה ד'ורסיי) ואף לצלמם. אישור זה אפשר לחשוף ולנתח את שהתרחש מאחורי הקלעים של הקה ד'ורסיי, שהוא הגורם המרכזי בגיבוש מדיניות החוץ של צרפת. עיון במסמכים של ארכיונים נוספים, כגון הארכיונים הלאומיים,

לישראל. האמברגו הראשון הוטל ב־3 ביוני 1967, בעיצומה של תקופת ההמתנה ערב מלחמת ששת הימים. האמברגו השני, שהוטל בינואר 1969 בשל פעולת התגמול של ישראל בנמל התעופה בפריז, כלל גם חלקי חילוף. מחברת הספר תוחמת את התקופה בפרשת ספינות שרבורג, בהסבירה שהיא סימנה את הנתק ביחסי צרפת וישראל. הפרשה, שהתעוררה בעקבות הברחתן של ספינות טילים מנמל שרבורג לישראל, הובילה להגדרתו של האלוף במילואים מרדכי (מוקה) לימון, ראש משלחת הרכש בפריז, אישיות בלתי רצויה, בשל מעורבותו בפרשה, ולגירושו מצרפת.

חשיבותו של הספר בהצגת האירועים המרכזיים ביחסי צרפת וישראל לאורך כעשרים וחמש שנים לאור שאלות יסוד. עם זאת קיימים בספר היבטים בעייתיים, הקשורים במקורות וכתוכן. במבוא לספר המחברת מציגה את המקורות שעמדו לרשותה ואת ייחודו של הספר: 'בהסתמך על תיעוד מגוון ועשיר יותר מאי פעם השתדלתי לשפוך אור חדש על נושא רב צדדים זה' (עמ' 10). המחברת אף נוקטת בהקדמה עמדה מבטלת כלפי מחקרים בנושא שפורסמו בעבר: 'אף שתקופה זו כבר נסקרה בעבודות רבות הרי רוב החיבורים שהוקדשו לה ישנים למדי ולרשות כותביהם לא עמדו המסמכים שעליהם ביססתי במידה רבה את עבודתי' (עמ' 9). אלא שבספר עצמו לא מוצג מגוון של תיעוד חדש, וספק רב אם הוא שופך אור חדש כדברי המחברת.

סוגיות הקשורות במקורות

חלק גדול מן המקורות הראשוניים שהמחברת מזכירה בעיקר בפרק הראשון, כגון תיקי ארכיון המדינה, ארכיון בן־גוריון, ארכיון צה"ל, ארכיון

ארכיון הצבא הצרפתי, ארכיון המודיעין הצרפתי וארכיונים בישראל, אפשר להשלים את עבודת הדוקטור בנושא ובעקבותיה את הספר 'בין פאריס לירושלים: צרפת, הציננות והקמת מדינת ישראל, 1945-1949'.¹ כפי שיפורט בהמשך, ספרה של רוסמן מסתמך בין השאר על מחקר זה ועל מחקרים אחרים, מבלי לתת תמיד קרדיט מלא למחקרים קודמים אלה.

ספרה של רוסמן עוסק ביחסי צרפת עם המדינה שבדרך ובהמשך עם מדינת ישראל מתום מלחמת העולם השנייה עד פרשת ספינות שרבורג (דצמבר 1968 – ינואר 1970). במבוא לספר המחברת מציגה את שלושת חלקיו לפי תקופות מרכזיות.

החלק הראשון עוסק ב'כינונם של הקשרים הראשונים ובביסוס היחסים בין המדינות בשנים 1947 עד 1953' (עמ' 11). חלק זה דן בעמדתה של צרפת בשורת נושאים: ההצבעה באו"ם בנושא תכנית החלוקה (נובמבר 1947), ההכרה במדינת ישראל (הכרה דה פקטו בינואר 1949 ודה יורה במאי 1949), תכנית בינאום ירושלים והמקומות הקדושים וראשייתם של יחסי הרכש בין ישראל לצרפת.

החלק השני של הספר עוסק ב'הידוק הקשרים' בין המדינות בשנים 1953-1962. חלק זה בוחן את שיתוף הפעולה הצבאי והפוליטי בתקופה שקדמה למבצע קדש ולאחריו, תקופה שבמהלכה הייתה צרפת לספק הנשק העיקרי של ישראל. המחברת תוחמת תקופה זו בשנת 1962, עם מתן העצמאות לאלג'יריה, בהסבירה שאז החלה התפנית ביחסה של צרפת לישראל.

החלק השלישי של הספר עוסק ב'התדרדרות ההדרגתית' שחלה ביחסי שתי המדינות החל בשנת 1962 עד הנתק בשנת 1970. חלק זה דן בשנות השישים, אחרי עצמאות אלג'יריה, בהשלכות המדיניות והצבאיות של מלחמת ששת הימים ובסוגיית האמברגו של צרפת על משלוחי נשק

1 צ' הרשקו, בין פאריס לירושלים: צרפת, הציננות והקמת מדינת ישראל, תל אביב תשס"א; T. Herscho, *Entre Paris et Jérusalem: La France, le Sionisme et la Création de l'Etat d'Israël, 1949-1945*, trans. C. Darmon, Paris 2003

על רקע זה אציין שבספר 'בין פאריס לירושלים' יש דוגמאות של מסמכים שכתבו דיפלומטים ישראלים וצרפתים ובהם דיווחים מנוגדים על אותה שיחה.⁵

סוגיות הקשורות בתוכן

כאמור המחברת טוענת במבוא שהספר שופך אור חדש על ראשית היחסים בין צרפת לבין המדינה שבדרך ובעיקר על השיקולים וההתלבטויות שעמדו ביסוד ההחלטה הצרפתית להצביע בעד תכנית החלוקה וכן על סוגיית ההכרה המאוחרת במדינת ישראל. ואולם פרק זה נראה כסיכום של פרסומים קודמים יותר מאשר כניחוח חדשני של האירועים. קביעה זו נכונה גם באשר להתייחסותה של המחברת לשאלת בינאום ירושלים והמקומות הקדושים וכן לשאלת המוסדות הצרפתיים בארץ-ישראל.

בעיה דומה מתגלה בחלקו השני של הספר, העוסק בשנים 1953-1962, והמתמקד בהידוק הקשרים בין המדינות. במבוא המחברת מציגה את השאלות העולות בפרק זה: 'כיצד ומדוע עברו הקשרים שעד אז היו מהוססים מנורמליזציה לכדי "אידיליה" שיש לשרטט את מאפייניה ולעיתים את גבולותיה [...] תקופה יוצאת מן הכלל זו של הבנה ושיתוף פעולה נמרץ זכתה להלל ואפילו לאידיאליזציה. מה היה שם באמת? את זאת אנסה לבחון ביתר פירוט' (עמ' 12). מתוך הצגת הדברים עלולה להשתמע הפחתה מערכם של פרסומים קודמים שלכאורה לא תיארו מה היה באמת. נוסף על כך עדיף היה שהמחברת תציין במפורש אילו

משרד החוץ הצרפתי וארכיון ז'ורז' בידו, כבר נחשפו במחקרים בעבר אך המחברת אינה מצטטת אותם. אציין כדוגמה פרסומים מקיפים של כותבת שורות אלה ושל פרדריק שילו על התקופה שקדמה להקמת המדינה ועל ראשית ימי המדינה² ופרסומים מקיפים של בנימין פינקוס, יצחק בר-און ומוטי גולני הדנים ביחסים הדיפלומטיים והצבאיים בתקופה שקדמה לתור הזהב ובמהלכה.³ ראוי היה שהמחברת תקפיד על כללי הכתיבה והאתיקה האקדמיות ותציין מחקרים שכבר פרסמו מידע המופיע בספרה. בכך גם הייתה מאפשרת להבחין בין מקורות שכבר פורסמו במחקרים קודמים לבין אלה שפורסמו לראשונה בספרה, כגון מסמכים מארכיון הצבא בוונסן המפרטים את עסקות הנשק עם ישראל.

המחברת מרבה להסתמך על ראיונות בעל-פה בחלק של הספר העוסק בתקופה שלאחר מבצע קדש ובעיקר בחלק העוסק במלחמת ששת הימים ולאחריה. הראיונות אמנם חשובים, בשל התפקידים שמילאו מרואיינים כמו אשר בן-נתן, מרדכי (מוקה) לימון ופייר מְסֶמֶר,⁴ אך במחקרים רבים הם המקור היחיד שעליו מתבססת המחברת למרות מגבלות הזיכרון האנושי, ונכון היה לנקוט גישה ביקורתית יותר לסוג זה של מקורות. בהקשר זה אזכיר שגם מסמכים שהם מקורות ראשוניים מחייבים התייחסות ביקורתית, שכן גם בהם קיימת לעתים מגמתיות של מחבר המסמך. המחברת מתבססת בחלק השני והשלישי של הספר בעיקר על מסמכים של ארכיונים ישראלים בלי שיהיו ברשותה מסמכים צרפתיים מקבילים להשוואה.

2 למלחמת סיני, 1955-1956, תל אביב 1997.
3 בן-נתן היה ראש משלחת הרכש של משרד הביטחון (1956-1960) ובהמשך מנכ"ל משרד הביטחון ושגריר בצרפת; לימון היה ראש משלחת הרכש של משרד הביטחון בפרז' (1962-1970); מסמר היה שר ההגנה הצרפתי (1960-1969) ובהמשך ראש ממשלת צרפת.
4 ראו בספרי בעברית (לעיל, הערה 1), עמ' 112-113.

2 שם; E. Schillo, *La politique française à l'égard d'Israël* (1946-1959), Bruxelles 2012
3 ב' פינקוס, מאמביולנטיות לברית בלתי כתובה: ישראל, צרפת ויהודי צרפת 1947-1957, קריית שדה בוקר תשס"ו; י' בר-און, 'מטריה ביום סגריר...': היחסים הביטחוניים בין צרפת לישראל, 1948-1956, רעות תש"ע; מ' גולני, תהיה מלחמה בקיץ...: הדרך

שתי המדינות ומדגישה: 'מה שיחד את יחסי ישראל-צרפת בשנים הראשונות הוא שהם חרגו מהמסגרת המקובלת ביחסים בין מדינה למדינה והיה מעורב בהם תמיד מרכיב של תשוקה [...] סברתי שדווקא במסגרת זו, שבה מדירים את הרגשות לטובת האינטרס של המדינה, ניתן להדגים את החריגה מן הכלל באופן הבולט והמפתיע ביותר' (עמ' 9). עם זאת בדיונה בעמדתה של צרפת בשאלת תכנית החלוקה המחברת כותבת: 'המדיניות של צרפת הייתה מגודרת בבהירות רבה על פי האינטרסים של צרפת באופן מקיף' (עמ' 32). ובהמשך דעתה הפוכה: 'צרפת לא רצתה להתנגד לתוכנית החלוקה, היא תמכה בהקמתה של המדינה היהודית, מתוך רגשי אשמה ועל מנת לפתור את בעיית הפליטים, ואם לשם כך היה עליה להצביע בעד תוכנית החלוקה היא נכונה לעשות זאת, אך הייתה מעדיפה להיות פטורה מכך' (עמ' 37).

למעשה הצבעתה של צרפת בעד תכנית החלוקה נבעה משילוב של אינטרסים ושיקולים מנוגדים, כגון חשיבות יחסיה עם מדינות ערב והחשש שמלחמה תגרום לתוהו ובוהו באזור, ושהסובייטים ינצלוהו להגדיל את השפעתם. מנגד עלו שיקולים שנגעו לטובה שתצמח לצרפת מהצבעה חיובית. רנה נוויל, הקונסול הכללי של צרפת בירושלים, לחץ להצביע בעד תכנית החלוקה, בעיקר כיוון שכללה אזור בין-לאומי נפרד בירושלים וסביבתה (Corpus Separatum). נושא זה היה חשוב לצרפת, מפני שהיו לה מוסדות תרבות, דת וסעד רבים בירושלים ובסביבתה, ולאלה היו זכויות מיוחדות עוד מתקופת השלטון העות'מאני והם שימשו מקור להשפעה צרפתית באזור במשך שנים רבות. מניע חשוב נוסף היה קשור ביחסיה של צרפת עם ארצות-הברית. שגריר צרפת בארצות-הברית אנרי בונה דיווח על לחצים שהופעלו על השגרירות הצרפתית בווישינגטון להצביע בעד תכנית החלוקה, והדגיש את הצורך להיענות

פרסומים הציגו אידאליזציה של התקופה, ולא תסתפק בהכללות כגון 'רובם הגדול של העדויות שנמסרו, המסמכים שנבדקו והמחקרים שעסקו ביחסי ישראל צרפת מצביע על קשרים חזקים, עמוקים, קשרי ידידות' (עמ' 90).

בחלק השלישי של הספר המחברת מעלה שאלה מרכזית על ה'אסכולות' המסבירות את ההתדרדרות ביחסי שתי המדינות בתקופה זו: 'האם "ההתנתקות" הייתה הדרגתית החל מ-1962 או שהייתה פתאומית ערב מלחמת ששת הימים?' המחברת כותבת שהיא 'נוטה לקבל את השערת ההתדרדרות ההדרגתית שסימניה הראשונים הופיעו יחד עם העצמאות האלג'יראית' (עמ' 13). בהמשך היא חוזרת על עמדה זו: 'אין לשלול שעצמאות אלג'יריה השליכה על קשרי צרפת וישראל: עם זאת, השפעתה הייתה יחסית והדרגתית' (עמ' 172-173). אך בסיכום הספר המחברת מביעה דעה הפוכה: 'הראינו שהיחסים המיוחדים לא נקטעו באכזריות ב-1967 ערב מלחמת ששת הימים. כמו כן איננו סבורים שמדובר בתהליך הידרדרות הדרגתי שהחל בסוף מלחמת אלג'יריה' (עמ' 227). אי בהירות קיימת גם בהתייחסות המחברת לתגובות של ישראל לנוכח האפשרות של שינויים במדיניות צרפת. מחד גיסא המחברת מתארת תגובות אופטימיות של ישראל על 'חידוש הקשרים עם העולם הערבי' (עמ' 170), ומאידך גיסא היא מציינת באשר לעצמאות אלג'יריה: 'למרות הכול התפתחות זו עוררה חששות ניכרים בקרב הישראלים' (עמ' 172-173).

במהלך הקריאה בספר קיימת אי בהירות בעניין השיקולים שעמדו ביסוד מערכת קבלת ההחלטות הצרפתית בשאלת ארץ-ישראל וביסוד יחסה של צרפת למדינת ישראל. במבוא המחברת כותבת על 'תשוקה', רגשות ומוסר כגורמים מרכזיים ביחסים שבין ישראל לצרפת. היא מציינת שבחרה להתמקד בקשרים הפוליטיים, הדיפלומטיים והצבאיים בין

ביטחון משותפת של ישראל וצרפת – שתיהן ראו את מצרים בהנהגת נאצר כיריב ואויב וכן חששו מחדירת ברית-המועצות למזרח התיכון באמצעות הסיוע שנתנה במכירת נשק.⁷

דברי הסיכום של הספר באשר לשיקולים של צרפת אינם עולים בקנה אחד עם דברי המבוא, שהודגש בהם כאמור השיקול המוסרי: 'דה גול לא היה עוין לישראל, לא אנטישמי ולא אנטי-ציוני. דה גול העמיד לנגד עיניו את האינטרסים של צרפת בלבד ולא הכתיבו את השבת השלום למזרח התיכון באמצעות מעורבות של ארבע המעצמות הגדולות וצרפת ביניהן. אף על פי כן בישראל התעוררה אי הבנה בעקבות השינוי בשיח שליווה את איזונה מחדש של המדיניות הצרפתית לטובת מדינות ערב' (עמ' 228).

בדברי הסיכום של הספר קיימת גם אי בהירות: 'בספר זה ניסינו להיצמד ככל האפשר לעובדות ולהסתמך על מקורות המידע החדשים שנחשפו בזכות פתיחת הארכיונים הצרפתיים והישראליים שעד לאחרונה נחשבו סודיים מכדי להיחשף לחוקרים. דבר זה הביא אותנו לנסח טענות מעודנות יותר אך כמובן רומנטיות פחות' (שם). לא ברורה כוונת המחברת במילים 'טענות מעודנות יותר' או 'רומנטיות פחות'. כמו כן לא ברור באילו פרסומים נוסחו הדברים בצורה מעודנת פחות או בצורה רומנטית יותר כטענתה, בעיקר כאשר היא לא ציטטה כלל פרסומים מרכזיים שעסקו בנושא.

בסופו של דבר ראוי היה להבהיר שהמדיניות הצרפתית לאורך כל התקופה המתוארת בספר נבעה משיקולי אינטרסים. משרד החוץ הצרפתי היה עקבי בעמדתו שיש חשיבות לקשריה של צרפת עם העולם הערבי. בשלבים מסוימים נפתח לפרק זמן קצר למדי חלון הזדמנויות היסטורי

ללחצים אלה בשל חשיבות הסיוע הכלכלי של ארצות-הברית לצרפת במסגרת תכנית מרשל. אישי ציבור בחוג הפנימי של הממשל הציגו אמנם טיעונים מוסריים ורגשיים, אך הם שילבו אותם בטיעונים בדבר אינטרסים. כך רנה מאייר, שייצג את הפרלמנט במשלחת צרפת באו"ם, הדגיש לצד הטענות המוסרי שכליחה ללחצים הערביים שלא להצביע בעד תכנית החלוקה, תעודד גורמים אנטי-צרפתיים בעולם הערבי שהסיתו נגד שלטונה של צרפת בצפון אפריקה. אציין שגם טיעונים מוסריים והומניטריים קשורים לא פעם באינטרס לטפח תדמית של מדינה מוסרית שערכים הומניטריים מנחים את דרכה. צרפת גם שקלה להימנע בהצבעה, אך משהתברר ערב ההצבעה שהחלטתה עלולה להכריע את הכף היא נרתעה מהימנעות, והסבירה זאת בין השאר בכך שאינה רוצה לפגוע ביוקרתו של האו"ם, שבמסגרתו עלתה תכנית החלוקה.⁶

המחברת אכן מציינת שהידוק הקשרים בין צרפת לישראל נבע משילוב של אינטרסים של שתי המדינות: 'צרפת וישראל הגיעו שתיהן למסקנה שהאינטרסים שלהן מכתובים כינון קשרים הדוקים. לישראל היה צורך חיוני בנשק, ואילו צרפת מצידה – ובעיקר חוגי הצבא – ניסתה להיפטר מנאצר שהפריע לה משום שסייע למורדים האלג'יראים' (עמ' 89-90). ישראל הייתה זקוקה לנשק בשל סירובן של מדינות המערב, כגון ארצות-הברית ובריטניה, למכור לה נשק מחד גיסא ובשל התחמשותן המואצת של מדינות ערביות ובעיקר מצרים בנשק של ברית-המועצות מאידך גיסא. צרפת מבחינתה הייתה מוכנה להדק את קשריה עם מדינת ישראל ולהעביר או למכור לה נשק; תחילה נבע הדבר מסיבות כלכליות ובהמשך משילוב אינטרסים שהיה קשור בתפיסת

7 ירושלים והמקומות הקדושים ראו: שם, עמ' 154-223.

7 בר-און (לעיל, הערה 3), עמ' 57-58.

6 על צרפת ותכנית החלוקה ראו: שם, עמ' 65-95. על המוסדות הצרפתיים בארץ-ישראל ועל בינאום

הפעולה שירת גם את האינטרסים של צרפת. עם זאת במהלך המאבק המדיני לקבלת תמיכה בהקמת מדינת ישראל ובעשרים השנים שאחרי כן היה שיתוף הפעולה עם צרפת קשור בנושאים קיומיים עבור מדינת ישראל. מכאן ניתן כנראה להבין את הרגישות של הדיפלומטים והמנהיגים הישראליים במה שנוגע לשיתוף פעולה זה ואחר כך להתדרדרות ביחסים בין שתי המדינות.

שבו התקיימה השקה של אינטרסים של שני הצדדים, כגון בעת ההצבעה של צרפת על תכנית החלוקה או בתקופת מבצע קדש ולאחריו. המשבר ביחסי שתי המדינות חל כאשר האינטרס הבסיסי של צרפת, שהיה מעוגן בקשריה עם העולם הערבי והמוסלמי, שב והיה לאינטרס המרכזי. ניתן היה גם להדגיש שהיחסים בין שני הצדדים לא היו יחסים שבין כוחות שווים. אמנם שיתוף